

Flodr, Miroslav

Problémy reprodukce filigránů

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
1970, vol. 19, iss. C17, pp. 189-193

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102450>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

česko-slovenské, otázka postavení a úlohy menšin jsou v práci spíše jen naznačeny než propracovány, ačkoli by si zasloužily v zájmu objektivního hodnocení pozornosti, přispívá práce Olivové tím, co řeší, i tím, co by řešit ještě měla, k poznání dějin Československé republiky v letech 1918 až 1938 i k jejich zpracování.

Práce Z. d. Šolleho a A. Gajanové se skládá ze dvou na sebe navazujících, avšak na první pohled rozdílných částí. První část, kterou zpracoval Z. d. Šolle pod názvem *Od národního obrození do vzniku Československé republiky*, má spíše povahu historického eseje než objektivního věcného pojednání. Autor se v ní zamýšlí nad novodobými politickými dějinami z hlediska ideologickokulturního. Obrození, rok 1848, český politický program šedesátých let, česká společnost a česká otázka na přelomu 19. a 20. století i za první světové války tu defilují v interpretaci a prismaťu myšlenek a děl významných představitelů české vědy, kultury a společnosti J. Dobrovského, J. Jungmanna, Fr. Palackého, K. Havlíčka Borovského a T. G. Masaryka, rakouských a německých socialistů K. Kautského, K. Rennera, O. Bauera i rakouského spisovatele R. Musila.

Takto pojatý výklad české otázky zasazuje Šolle v úvodu a závěru do rámce středoevropského a mezinárodního vývoje, ale podává ho jinak izolovaně, hlavně ze základě myšlenek a výroků výše uvedených představitelů. Ačkoli jeho úvaha usiluje o nový přístup k výkladu české otázky a o překonání jednostranných pohledů, zůstává v některých pasážích — uvádím jako příklad obrození, části roku 1848, české státní právo — při nejmenším z části věrna zafixovaným koncepcím minulých let; z části vnáší do novodobých českých a slovenských dějin hlediska, která se vymykají z rámce dosavadního historického zkoumání a musí být teprve ověřena a prověřena.

Část, zpracovaná A. Gajanovou pod názvem *Význam první republiky pro dějiny českého a slovenského národa*, liší se od zpracování Šollova a knihy V. Olivové tím, že je zaměřena na konkrétní výklad vnitropolitického vývoje a mezinárodné politických vztahů Československé republiky mezi dvěma světovými válkami. To znamená, že obsah se plně nekryje s názvem a záměrem autorky. Cenné jsou však v ní partie pojednávající o vývoji stranickopolitické struktury a mezinárodné politických vztazích, které jsou sledovány funkčně jako jeden z komponentů vnitropolitického vývoje. Na rozdíl od práce V. Olivové jsou v ní více propracována léta dvacátá a první polovina třicátých let, kdežto události souvisící s Mnichovem tvoří jen jakýsi epilog výkladu založeného na vlastním bádání autorky.

Z toho, co bylo výše jednotlivě řečeno o knižní historické produkci k 50. výročí vzniku ČSR, vyplývá, že publikované práce ve svém celku na sebe většinou věcně i chronologicky navazují, jen z části se prolínají nebo opakují. Zahrnují v sobě jednotlivě i ve svém úhrnu podstatné stránky vzniku a vývoje ČSR, prohlubují v mnoha směrech starší poznatky a revidují jednostranná pojetí literatury padesátých let. Platí to zejména o zahraničním odboji, domácí politice i úloze sociální demokracie a dělnického hnutí za první světové války. Není ovšem pochyb, že i tu se zároveň otevírají staronové problémy, jako je např. otázka podílu zahraničního odboje a domácího vývoje při vzniku ČSR, úloha sociální demokracie a dělnického hnutí a podíl měšťanských stran, vztah národnostní a třídní otázky v národné osvobozené hnutí apod. Mnohé závažné otázky zůstaly stranou zájmu historické obce. Z nich jmenuji např. vztah Slováků k vzniku ČSR, státně politický mechanismus a stranickopolitický systém první republiky, národnostní otázku v Československé republice mezi dvěma světovými válkami aj. Další výzkum by proto měl vést jednak ke zkoumání těch stránek vývoje, které nejsou dosud dostatečně propracovány a známy, jednak k nové syntéze již dosažených výsledků, která by neznamenala jen návrat ke starým hodnotám nebo revizi chyb a omylů, ale která by přinesla ko nejobjektivnější pohled na předpoklady, průběh a význam vzniku ČSR, její vnitřní strukturu i mezinárodní postavení a úlohu.

František Jordán

PROBLÉMY REPRODUKCE FILIGRÁNŮ

Otázka využití různých reprodukčních metod k registraci filigránů, otázka ve svém jádru spíše technická, patří nesporně k základním metodickým problémům filigranologie. Na způsobu a kvalitě registrace filigránů je závislý zdárný chod veškeré filigranologické práce. Proto také tato otázka provázela již od počátku

prohlubující se zájem o studium filigránů. V jejím řešení se odrážely nejen technické možnosti dané epochy, nýbrž i způsob pojetí filigránů a tím i úroveň vlastní filigranologické kritiky. V samých počátcích filigranologického studia se většina z poměrně úzkého okruhu víceméně příležitostných zájemců spokojovala s volným překreslením filigránu, bez smyslu pro věrnost kresby v detailu i bez zachování původního měřítká. Je přirozené, že takto zachyceny dokumentační materiál je dnes bezcenný. Přesto však už v této době vzniklo několik sbírek, jež si uchovaly svoji hodnotu dodnes. Jsou to sbírky originálů-papírů s filigrány. Jejich vznik v té době nesouvisí ani tak dalece s vědomím vyšší dokumentární hodnoty originálu jako spíše s rozšířením antikvářského sběratelského zájmu též na filigrány. A tak hned na počátku zde stojí oba možné způsoby dokumentace — shromažďování originálů i kopií. Základní tendencí, jež charakterizuje odtud vedoucí cestu k dnešnímu stavu, je uvědomování si omezených možností budování dokumentace pomocí originálů na straně jedné a úsilí o zkvalitnění kopií až na úroveň ekvivalentu originálu na straně druhé. Nelze však ani zdaleka říci, že by její prosazení bylo snadnou záležitostí a dnes již obecně naplněnou skutečností.

Zásluhu o prvý významnější pokrok širšího dosahu tu má Briquet a jeho doba. Především tehdy ve filigranologické dokumentační praxi zdomácněl systém pauz, v té době hojně užívaný i v jiných oblastech. Odstranil tak hned dva základní nedostatky dřívějších postupů: volnost kresby a zkresení v měřítku. Můžeme říci, že tehdy došlo k výraznému zobjektivizování kopií. Ovšem přesto výsledné reprodukce byly poznamenány ještě značnou mírou subjektivity. I u tak pečlivého a pozorného znalce, jakým nesporně Briquet byl, se to projevuje v ne zcela vyhovující věrnosti kresby, v stále ještě sníženém smyslu pro detail i v poměrně izolovanosti pohledu na filigrán. Do této doby sahají také první pokusy o využití fotografie, tudíž způsobu splňujícího míru požadované objektivnosti záznamu. Šlo však vskutku jen o první krůčky, jež např. u Briqueta zůstaly omezeny spíše na ukázkou (v úvodu jeho díla *Les Filigranes*) možností další práce v tomto směru.

Vývoj v následujících desetiletích je poznamenán značným konzervatismem, usnadněným do velké míry silným vlivem Briquetovy autority, jehož dílo ve svém rozsahu i provedení platilo za příkladný vzor filigranologické práce. Obrazovou dokumentaci filigránů zcela ovládly pauzy. K širšímu uplatnění fotografie, která po první světové válce dosáhla značného technického zdokonalení, nedošlo. Vzácnou a velmi pozoruhodnou výjimkou je tu dílo českého badatele Františka Zumana, věnované publikaci českých filigránů [*České filigrány XVI. století*, Památky archeologické 33 (1923), str. 177—286; *České filigrány XVII. století*, Památky archeologické 35 (1929), str. 442—463; 36 (1930), str. 268—270; *České filigrány XVIII. století*, Praha 1931; *České filigrány z první polovice XIX. století*, Praha 1934] a prokazující tak prakticky už ve dvacátých letech možnosti širšího využití fotografie ve filigranologii.

Nový pohyb na tomto poli začíná teprve v padesátých letech, kdy se otázka obrazového záznamu filigránu stává předmětem teoretických úvah a praktických návodů, i když zprvu jen na okraji šířeji založených prací, jakými jsou např. programové a metodické studie V. Mošina, *Die Evidenzierung und Datierung der Wasserzeichen*, *Papiergeschichte* 5 (1955), str. 49—57 a G. Piccarda, *Die Wasserzeichenforschung als historische Hilfswissenschaft*, *Archivalische Zeitschrift* 52 (1956), str. 105 n. či starší, avšak teprve v r. 1962 v Lipsku vydaná příručka známého německého badatele K. Th. Weisse, *Handbuch der Wasserzeichenkunde*. V současné době je to již jeden z ústředních metodologických problémů, k němuž se soustřeďuje společný nápor předních filigranologů, zejména poté, kdy došlo k jejich organizačnímu spojení v mezinárodní sdružení Internationale Arbeitsgemeinschaft der Papierhistoriker (IPH) od r. 1959, jehož organizačním střediskem je mohučská Forschungsstelle Papiergeschichte a publikačním fórem zde vydávaný časopis *Papiergeschichte*.

Nesporným kladem celé produkce k tomuto tématu je velká kritičnost a uvážlivost přístupu. Nevidíme, že by se tu a priori zavrhoval či naopak vehementně prosazoval některý z postupů. Váží se tu pokud možno všestranné výhodnosti a použitelnost jednotlivých technik. Nejpečlivěji takto posoudil celou otázku holandský badatel Lieuwe Lieuwes ve své přednášce *Das Lichtpausverfahren im Dienste der Wasserzeichenkunde* na 4. kongresu IPH v Lindau v r. 1962 [otištěno v *Papiergeschichte* 13 (1963), str. 21—24]. Zvolil si k tomu čtyři základní kritéria: 1. věrnost reprodukce, 2. možnost zabránit poškození dokumentu, 3. jednoduchost aparatury, 4. výše pořizovacích nákladů. Svá pozorování shrnul nakonec do přehledné tabulky:

	1	2	3	4
pauzy	možná	ano	ano	levné
kamera	ano	ano	ne	drahé
kontaktní fotogr.	ano	možné	ne	drahé
rychlokopie	možná	ano	ne	drahé
diazotypie	ano	ano	ano	levné
diazothermie	ano	ano	možná	drahé
xerografie	možná	ano	možná	drahé

Už z ní je patrné autorovo preferování diazotypie, podložené jeho vlastními praktickými zkušenostmi. Podobný přehled podává T. Gerardy v práci *Datieren mit Hilfe von Wasserzeichen*, Bückeburg 1964, str. 48–57, resp. též v článku *Der Aufbau einer Wasserzeichensammlung*, *Papiergeschichte* 15 (1965), str. 7–14, zvl. str. 7–9, který naopak zase z vlastní praxe doporučuje spíše použití fotografie. Její možnosti i technické postupy rozvádí blíže ve zvláštním příspěvku *Die fotografische Registrierung von Wasserzeichen*, *Papiergeschichte* 16 (1966), Heft 5/6, str. 22–25.

Mohlo by se tudíž zdát, že v nazírání na nosnost jednotlivých postupů došlo konečně k rozhodnému posunu ve prospěch mechanických metod a tak i k zavržení metody obkreslených kopií. Není tomu tak — ani v teorii, a ni v praxi. Stežší bychom našli badatele, který by i dnes popíral užitečnost pauz. Máme dokonce moderní, vědecky vskutku prvořadě sbírky filigránů (k nejvýznamnějším z nich patří např. Piccardova sbírka), které jsou budovány právě na tomto základě. Ovšem zde už zdaleka nejde o pouhé pokračování starých zvyklostí, případně i nechuť k stále novým technickým možnostem současné doby. Je to spíše jeden z důsledků hlubšího poznání a kritického zvládnutí vlastní filigranologické látky.

Bez nadsázky lze říci, že všechny vážné badatele v dnešní filigranologii spojuje zde vědomí potřeby maximální objektivity a pokud možno i exaktnosti postupů studia a registrace filigránů. V tom je zásadní rozdíl proti dobám dřívějším. Cesta k naplnění těchto požadavků není tak výhradně spatřována v dokonalosti technických prostředků reprodukce, jako spíše v dokonalosti analýzy jednotlivých dokladů. Detailnímu kritickému zhodnocení pramenných dokladů se tu dává zcela logicky přednost před vlastní obrazovou registrací, aniž by se ovšem tím popírala její důležitost. V opačném případě, při nadměrném redukování celého problému na technickou dokonalost (a tak i maximální objektivnost obrazového záznamu) tu hrozí vážné nebezpečí přílišného zmechanizování postupů dokumentační práce. To přirozeně při snížené kritičnosti snadno vede k zcestným závěrům. Už G. Piccard ve výše citované práci a po něm R. Grosse-Stoltenberg, *Mit welcher Genauigkeit können Wasserzeichen wiedergegeben werden*, *Papiergeschichte* 9 (1959), str. 19–21 a T. Gerardy, *Mit welcher Genauigkeit können Wasserzeichen wiedergegeben werden?*, *Papiergeschichte* 12 (1962), str. 25–31 (též v jiných svých pracích) upozorňovali na značnou variabilitu filigranologické látky, zejména na to, jak snadno dochází u téhož filigránu (v procesu výroby papíru) ke vzniku pravých a zejména nepravých variant. Překonat tato úskalí a zabránit možnostem vzniku ještě větší roztržitosti materiálu, než jaká tu již existuje, je právě a jediné v silách kritické analýzy. Proto také současná filigranologie věnovala a dosud věnuje velkou pozornost propracování těchto kritických metod. Výsledky, jichž se tu dopracovali např. němečtí badatelé G. Piccard a zejména T. Gerardy (srov. o tom SPFFBU 1969, C 16), jsou přesvědčivým důkazem správnosti této cesty. Všestranné a detailní zvládnutí pramene, nejen pouhého filigránu, ale vyrobeného archu papíru jako celku, je základem, jemuž je obrazová dokumentace pouhým, i když nezbytným doplňkem.

Za této situace, ovšem jen za ní, je možno přiznat ve volbě prostředků obrazové dokumentace filigránů jistou volnost. Piccardova sbírka je např. vybudována na pauzách, dokonce na systému dvojích pauz: tužkových pauz původních, jež tvoří vlastní sbírku, a z nich odvozených tužových pauz pro pracovní účely. Kresby jsou zde jen doplňkem, orientační pomůckou (ovšem kvalitně provedenou) k vlastnímu popisu. V tom smyslu je Piccardova sbírka dokladem možného použití pauz i v dnešní

filigranologické práci, kladoucí tak velký důraz na objektivnost a exaktnost pracovních prostředků. A v podobném smyslu je třeba chápat i poněkud nadnesené Gerardyho konstatování, že jeho kritická metoda zpracování filigránů činí dokonalé provedení jejich obrazové dokumentace nadbytečným. Otázka vhodných prostředků reprodukce filigránů je tak redukována až na otázku pouhých subjektivních možností v konkrétních případech.

Přesto filigranologie musí tomuto problému věnovat pozornost a volit mezi stále se rozšiřujícím okruhem možností vždy takový prostředek, který po všestranném zvážení bude nejlépe vyhovovat odborným požadavkům i konkrétním ekonomickým a výzkumným možnostem. Systém pauz snad už končí a měl by skončit co nejdříve. Při vši jednoduchosti svých potřeb a možnosti širokého použití je to způsob velmi nedokonalý a pracný. Paradoxně působí jeho užívání v dnešní době jednoduchých a kvalitních technických prostředků. Instituce uchovávací písemný materiál se také stále rozhodněji brání tomuto postupu. Rozhodování o použitelnosti některého z moderních technických postupů bude zatím v první řadě vedeno zřetelem k individuálnímu či institucionálnímu základu výzkumu. To tím spíše, že dnešní filigranologie zcela spočívá na individuální práci soukromých badatelů, z nichž mnozí se jí nadto věnují mimo vlastní profesi. Je přirozené, že tím je dáno značné omezení ekonomické a výzkumné. V úvahu přicházejí nepřilíš nákladné způsoby s lehce přenosnými aparaturami. Badatelé se tak nabízejí některé z běžných fotografických technik, resp. též diazotypie či stále šířeji se uplatňující diazotermie.

Pro solidně založený institucionální výzkum (k němuž moderní filigranologie musí zcela nutně směřovat) nemohou však být podobná omezení prvořadá. Lze tu pomýšlet na dokonalejší, složitější nepřenosné aparatury, vysoce výkonné, pracující spolehlivě a kvalitně. Za nynějšího stavu technického vývoje se pro tyto účely jako nejvýhodnější nabízí využití xerografie. První pokusy provedené ve Frankfurtu n. M. přinesly velmi dobré výsledky, jak o tom referuje A. Haemmerle, *Die Xerographie im Wasserzeichenarchiv*, *Papiergeschichte* 17 (1967), str. 15–22. Prokázaly přednosti této techniky právě z hlediska kvality odborné stránky dokumentační práce. Kopie pořízené touto cestou přinášejí relativně velmi zřetelné zobrazení filigránů i celé struktury papíru, dokonce i tam, kde je papír pokryt hustě tištěným či psaným textem. Selénové desky lze totiž při dalším jejich zpracování vyvíjet pozitivním nebo negativním procesem. A v těchto složitých případech, kdy papír pokrývá hustý text, se znamenitě osvědčuje negativní proces. Lze pořizovat snímky v přirozené velikosti (až do formátu 25 × 38 cm), zvětšené i zmenšené. Snadné je též přenesení snímků na ofsetové fólie apod. Časový propočít uvádí průměr 300 vt. na celý proces, z čehož přibližně po jedné třetině připadá na přípravu objektu, na expozici a na pořízení kopie. Náklady na jeden kus se pohybují mezi 0,25–0,30 DM. Z řady existujících xerografických přístrojů se pro tyto účely zatím hodí pouze Rank-Xerox-Universal (Model 1385), jehož pořizovací cena je ovšem vysoká (cca 18 250 DM) a vskutku únosná jen pro speciální ústavy, které také zaručí plné využití přístroje.

Má-li moderní filigranologie v tomto kvalitním xerografickém přístroji účinného pomocníka pro plnění základního výzkumu, poskytuje jí současná věda i technika další možnosti pro řešení speciálních případů, tj. především těch, kde nezřetelnost filigránů (pokrytí textem) je takového rázu, že zde zklamou všechny běžné prostředky včetně xerografie. Tím je využití radioizotopů. Vychází se tu z vlastnosti radioaktivních izotopů, že různé silným materiálem prostupují odlišnou rychlostí. Jednoduchým prostředkem je tu skleněná deska s emulzí obsahující izotop (nejčastěji Ca 45, C 14, resp. nověji Pn 147), která se přikládá na příslušný arch papíru, podložený obyčejným fotografickým papírem. Záření proniká tensími místy papíru (filigrán, osnova, útek) rychleji. Děle tak v těchto místech působí na fotografický papír a vytváří tmavší obrysy. Psaný či tištěný text tvoří vrstvu pouze několik setin milimetru silnou, což v daném případě nemůže výrazněji ovlivnit celý proces. Výsledný obraz filigránů je tudíž i u papírů hustě pokrytých textem jasně patrný. V celé řadě zemí jsou již od konce padesátých let prováděny v tomto směru pokusy. O úspěšných experimentech v SSSR referoval již v r. 1960 D. P. Erastov, *Beta-radiografičeskij metod vosproizvedenija filigranej i dokumentov* v publikaci *Novije metodii restauracii knih*, Moskva 1960, str. 139–148. Z poloviny šedesátých let máme zprávy o podobných pokusech ve Finsku (A. Grönvik, *The Paper Museum at the Finnish Pulp and Paper Research Institute*, *Papper och Trä* 1966, str. 519–524), v Ru-

munsku (M. Philippi, *Wasserzeichen auf der Spur. Radioisotope im Dienste der Geschichtswissenschaft. Wertvolle Leistung einer Kronstädter Forschungsgruppe*, Neuer Weg č. 5481 z 15. 12. 1966, str. 1), v Anglii (P. A. Tydeman, *A simple method for contact betaradiography of Paper*, The Paper Maker, June 1967, str. 42) a v jiných zemích (O. K. Nordstrand, *Beta-Radiographie von Wasserzeichen*, Papiergeschichte 17, 1967, str. 25–28). Na širší uplatnění beta-radiografie speciálně ve filigranologii nelze zatím pomyšlet, i když se již podařilo celý postup značně zjednodušit a zkrátit původní několikahodinovou expozici na minuty či dokonce vteřiny (použitím izotopu Pm 147 v Anglii, Dánsku, USA), a tím snížit nebezpečí možného poškození organické hmoty papíru. Metoda radioizotopů zůstává tak zde stále omezena pouze na speciální případy jako postup velmi účinný a tudíž i vítaný.

Současná vyspělá technika nabízí tak i filigranologii pro její obrazovou dokumentaci opravdu široký výběr kvalitních reprodukčních prostředků. Je nesporně kladem filigranologického bádání, že se nedává unášet lákavými svody stále se rozšiřujících i prohlubujících technických možností a naopak velmi kriticky váží jejich klady, zápory a perspektivy na vlastním odborném poli filigranologie. A také to, že v těchto technických prostředcích vidí jen doplněk (i když nezbytný a cenný) vlastní kritické analýzy filigránů.

Miroslav Flodr

DIPLOMOVÉ PRÁCE Z DEJEPISU A ARCHIVNICTVÍ, OBHÁJENÉ NA FILOSOFICKÉ FAKULTĚ UJEP V BRNĚ V LETECH 1967–1970

Tento přehled navazuje na soupis, který byl uveřejněn ve Sborníku prací filozofické fakulty brněnské university v ročníku 1967, číslo C 14, na str. 176–183.

Vedoucí diplomových prací jsou opět uváděni za bibliografickými údaji zkratkou. Jsou to doc. dr. František Jordán, CSc. (J.), prof. dr. Jaroslav Kudrna, DrSc. (Ku.), doc. dr. František Mainuš, CSc. (Mai.) a doc. dr. Josef Válka, CSc. (V.) z katedry československých a obecných dějin, prof. dr. František Hejl, CSc. (H.), zesnulý prof. dr. Josef Kabrda (Ka.), doc. dr. Josef Kolečka, CSc. (Kol.), doc. dr. Zdeněk Konečný, CSc. (Kon.) a doc. dr. Richard Pražák, CSc. (P.) z katedry dějin střední, jihovýchodní a východní Evropy, a doc. dr. Sáša Dušková, DrSc. (Du.), doc. dr. Miroslav Flodr, CSc. (F.) a prof. dr. Jindřich Šebánek, DrSc. (Šeb.) z katedry archivnictví. V letech 1967–1968 vedl ještě některé práce doc. dr. Miloslav Laichman, CSc. (L.), jehož nynějším působištěm je Vysoké učení technické v Brně.

1967

a) Dějepis

- Čapková, Eva: *Pracovní nasazení sovětských válečných zajatců na okupovaném pohraničí ČSR (1941–1945)*, 115 str. (Kon.).
- Eremiášová, Jana: *Národnostní otázka a sociální demokracie na Moravě v devadesátých letech minulého století*, 225 str. (J.).
- Hlavová, Alena: *K otázce struktury krakovského obchodu v roce 1617. (Analyticko-statistické studie krakovských celních register)*, 256 str. (H.).
- Hlavsa, Jaroslav (SPZ): *Československo-rumunské vztahy (1918–1938)*, 106 str. (Kol.).
- Hradílková, Zdeňka (SPZ): *Hladové bouře na Ostravsku v roce 1917*, 62 str. (Kon.).
- Kuchta, Zdeněk (SPZ): *Československo-polské vztahy 1918–1938*, 154 str. (Kol.).
- Lipár, Martin: *Srbská politika v 60. letech 19. století a její ohlas v české společnosti*, 129 str. (Ka.).
- Malý, Lubomír (SPZ): *Československo-maďarské vztahy v letech 1918–1938*, 100 str. (Kol.).